

teltua ja muodostaa selvän sekä itsenäisen kokonaisuuden. Hän tekee itsenäisiä johtopäätöksiä, tuottaa uutta tietoa, täydentää ja korjaa vanhaa. Esimerkiksi kun muut tutkijat ovat olleet kiinnostuneita Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeisistä vallansiirtokysymyksistä, Nokelainen kaivaa asiaa koskevista lähteistä esille ortodokseja koskevaa tietoa korjaten aiempaa tutkimusta. Vastaavanlaisia kohtia löytyy työssä useita.

Aikeensa mukaisesti tekijä vertailee luterilaisten ja ortodoksien aseman muotoutumista. Tutkimuskysymyksiin saadaan vastauksia. Aikaisempaan tutkimukseen, erityisesti Setälän väitöskirjaan verrattuna, Nokelainen sitoo tapahtumat ja ratkaisut laajemmin Venäjän tapahtumiin ja Itä-Karjalan kysymykseen. Hänellä on uutta tietoa kirkolliskomitean toiminnasta. Hän tarkastelee myös perusteellisesti hallitusmuodon ja uskonnonvapauslain merkitystä ortodoksien näkökulmasta, mikä niin ikään tuo uutta aiempaan verrattuna.

Tekijä tuntee lähteensä, osoittaa kriittistä ja analyttistä tutkimusotetta ja on perehtynyt tarvittavaan tutkimuskirjallisuuteen. Tekijän tapa ilmaista suhteensa toisiin tutkijoihin on korrekti. Ajankuva ja tutkijan liikkuminen ajassa on uskottavaa. Johdannon rakentuminen osoittaa, että tekijällä on kyky nähdä ja nostaa esiin myös historian pitkiä linjoja ja vaikutussuhteita.

Tutkimus on yhtäältä suomalaisen lainsäädännön historian, erityisesti ortodokseja koskeneen uskontopoliittisten säädösten tarkastelua. Hallintohistorian kannalta tutkimus tarkentaa eri instituutioiden ja toimijoiden hallinnollisia rooleja, suhteita ja toimintaa. Kirkkohistorian näkökulmasta ortodoksien kirkon aseman muotoutuminen tulee tarkasteltua niin tyhjentävästi, että siihen tuskin on kenelläkään enää mitään lisättävää. Samalla kuva poliittisten puolueiden toimista uskontolainsäädännön syövereissä selvitetään. Nokelaisen tutkimus on merkittävä lisä Suomen ortodoksis-

ta kirkkoa koskevaan historiantutkimukseen.

Vaikka tutkimus on luotettava, ilmeikkäällä kielellä hyvin kirjoitettu ja nostaa uusia asioita, on kuitenkin todettava, että jotain jää vielä kaipaamaan. Yksi sellainen on laajempi tutkimuksellinen jännite, joka kantaisi nykyistä selvemmin koko työn kokonaisuutta. Syytä lienee yhtäältä sillä, että tutkimustehtävänä oleva kysymys, millaiseksi ortodoksien ja valtion suhteet muotoutuivat, tekee työstä lähikohtaisesti hieman kuvailevan. Osaltaan asiaan vaikuttaa se, että aiempi tutkimus on jo paljastanut jutun juonen, toimijat ja aihepiiriin liittyviä jännitteitä, erityisesti kirkkokunnan kansallismielisten ja venäläisten keskinäisiä jännitteitä.

Tutkimuksellista jännitettä olisi vahvistanut työn kokonaisuuden hiominen. Työssä nyt olevaa tasokasta analyysiä olisi ollut mahdollista lisätä ja syventää. Useassa kohdassa olisi ollut eduksi pysähtyä pidemmäksi aikaa ja pohtia vielä enemmän, miksi kävi kuten kävi. Tästä yhtenä esimerkkinä on kysymys siitä, miksi ortodoksien kirkkokunnan asema määriteltiin asetuksella eikä kirkkolaila kuten luterilaisilla. Uskonnonvapauslakiasian etenemisessä olisi vielä ollut niin ikään napakoittamisen varaa.

Asioiden esittäminen vielä linjakkaammin valitun kysymyksenasettelun näkökulmasta olisi vahvistanut työn sisäistä dynamiikkaa. Silloin myös kaikki luvut ja niiden otsikoinnit olisivat vastanneet toisiaan ja kaikki esitetyt asiat olisivat suoraan palvelleet tutkimustehtävän selvittämistä. Nyt eräät luvut sisältävät joko otsikkoa enemmän asiaa (s. 91–94, Serafimin syrjäyttäminen epäonnistuu) tai niiden merkitys tutkimustehtävän kannalta ei käy ilmi (s. 127–130, ”Monarkiapropagandaa Karjalassa”). Työn mieltäminen ja selvempi kytkeminen myös oikeushistorian ja poliittisen historian kenttään olisi sekin kirkastanut otetta.

Teokseen on jäänyt joitain kauneusvirheitä, jotka eivät kuiten-

kaan merkittävässä määrin vaikuta työn kokonaisuuteen. Näistä muutama esimerkki. Kannen kuvatekstissä ”luterilainen tuomiokirkko” pitäisi olla Nikolainkirkko. Lähdeluettelossa Helsingin yliopiston kirjasto (HYK) pitäisi olla Kansalliskirjasto (KK). Viipurin hengellinen hallitus (s.81) pitäisi olla hengellinen konsistori ja sivulla 104 lokakuu 1918 tarkoittaa lokakuuta 1917. Edellä esitetystä kritiikistä huolimatta työ on kokonaisuutena tasokas tutkimus, jonka metodiikassa ja asiankäsitelyssä on myös kiitettäviä elementtejä.

MARJO-RIITTA ANTIKAINEN
DOS., KUOPIO

MARKO LAMBERG, ANU LAHTINEN & SUSANNA NIIRANEN (TOIM.)

Keskiajan avain. Helsinki:
SKS 2009. 571 s.

Keskiajan avain on massiivinen keskiajan historiantutkimuksen käsikirja, joka sivuaa monia muitakin humanistisia tutkimusaloja kuten teologiaa, filosofiaa, musiikkia, kirjallisuutta ja kielen tutkimusta. Johdannon lisäksi teoksessa on 34 lukuja ja talkoisiin on osallistunut 28 eri oppialoihin erikoistunutta (keskiajan)tutkijaa. Käsikirja johdattaa lukijansa keskiajan *tutkijan* todellisuuteen, *lähteiden* moninaisuuteen ja *eurooppalaisen kulttuurin* tutkimusnäkömiin. Se toimii myös siltona eri tieteenalojen välillä. Teoksen kieliasu on selkeä, yleistajuinen ja hyvää suomea. Toimittajat ovat tehneet työnsä erinomaisen hyvin.

Keskiajan avain etenee tutkijamusaloitteen, joita ei kuitenkaan tarkastella samalla sapluunalalla. Joissakin tutkimusaloissa päähuomio on laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa, toisissa ainoastaan Suomen keskiajan historiassa. Useimmiten perustellusti. Ta-

pausanalyseissa esitellään kunkin tutkimusalan osalta jokin keskeinen lähdemateriaali ja sen avaamat tutkimusmahdollisuudet. Useimmat tapausanalyysit ovat onnistuneita ja valottavat tematiikkaa kiinnostavasti. Ennen teoksen tarkempaa esittelyä on syytä muistuttaa, ettei keskiajan tutkimus ole itsenäisen tieteenalansa, vaan yhdistelmä useita tieteenaloja, tutkimuskysymyksiä ja -metodeja. Keskiajan tutkija on siis välttämättä aina monitieteinen.

Teoksen ensimmäiset seitsemän lukua painottuvat historiantutkijan näkökulmaan. Kokonaisuudessa esitellään mm. keskiaikaisen kirjallisuuden lajeja sekä kirjallisuutta historiantutkijan lähteenä. Samalla kartoitetaan myös suullisen ja kirjallisen lähdeaineiston välistä suhdetta. Tapausanalyysina on esimerkiksi William Malmesburylaisen kuvaus vuoden 1066 normannivalloituksesta ja naistrubaduuri Azalais de Porcairaguesin lyriikka. Tämän jälkeen lähdetään stemmatologisen tutkimuksen pariin. Erittäin yksityiskohtaiset ja valaisevat tapausanalyysit käsittelevät Pyhää Simeonia ja Pyhän Henrikin legenda.

Keskiajan filosofista kirjallisuutta ja teologian tutkimustraditioita koskevat luvut ovat suhteellisen lyhyitä, joskin molemmista aihepiireistä on ilmestynyt suomeksi myös kattavampaa kirjallisuutta. Antiikin ja keskiajan aistiteorioita koskeva tapausanalyysi ei ole erityisen onnistunut: tulkinta Aristoteleen merkityksestä keskiajan filosofialle jätetään lukijalle itselleen. Lukuun ei myöskään sisälly minikäänlaista lähdeluetteloa ja kirjallisuuttakin on mainittu suppeasti. Teologian tutkimustraditioissa keskitytään lähinnä yliopistollista teologiaa koskevaan lähdemateriaaliin (raamatunselitykset, saamat, summat, sentenssikommentaarit, väitelyt). Tapausanalyysi koskee Gabriel Bielin *Sentenssikommentaaris-*saan esittämää kysymystä, miten ihmissielun kyvyt kuvastavat kolmiyhteisen Jumalan persoonia. Sentenssikommentaari on erinomainen

valinta analyysin kohteeksi, koska jokainen teologi joutui laatimaan opinnäytteen Petrus Lombarduksen neliosaiseen *Sentenssiin*. Niissä käsiteltiin opillisia kysymyksiä, joihin myös kolminaisuusopilliset kysymykset kuuluivat.

Keskiajan uskontoelämän peruskäsitteitä koskevat pohdinnat olisivat sopineet erinomaisesti myös edelliseen teologialukuun. Jäin kaipaamaan myös laajempaa mystiikanteologiaa ja sen tutkimusta koskevaa osiota, koska sillä oli merkittävä rooli sekä teologisen kirjallisuuden osana että uskontoelämää muokkaavana tekijänä. Lukuun ei sisälly tapausanalyysia vaan lyhyt katsaus Suomen keskiaikaisiin konventeihin ja luostareihin.

Kirkollisia lähteitä koskevasa osiossa painotutaan Pohjoismaihin. Rajaus on välttämätön, koska kirkollista lähdeaineistoa on valtavat määrät. Tapausanalyysi koskee liturgisten käsikirjoituskatkelmien tutkimusta. Lukuun sisältyy erinomainen lähde- ja kirjallisuusluettelo. Viimeksi mainitussa on peräti 105 nimekettä. Myös maallisen oikeuslaitoksen tuottaman lähdeaineiston tarkastelu on perustellusti rajattu Pohjoismaihin. Tapausanalyysi valottaa, kuinka suhteellisen vähäistenkin oikeudenkäyntiä koskevien merkintöjen pohjalta on mahdollista konstruoida ”rikosjutun” mahdollinen tai oletettava kulku. Lukuun liitetty lähde- ja kirjallisuusluettelo on erinomainen. Luetteloon sisältyy myös keskiaikaisia oikeuslähteitä koskevia lainsuomennoksia.

Hagiografisia lähteitä koskeva luku on sijoitettu kirkollisen ja maallisen oikeudenkäytön väliin, johon se ei luontevasti kuulu. Tapausanalyysi on pohjoismaisesta legendaperinnöstä oleva Pyhän Henrikin ihmeteko. Lopussa oleva lähde- ja kirjallisuusluettelo on senkin erinomainen.

Katsaus tilikirjoihin keskiajan tutkimuksen lähteinä osoittaa, kuinka monipuolisesta lähdeaineistosta itse asiassa on kyse. Tilien avulla voidaan tarkastella mm. ta-

loushallinnon toimintaa ja kehittymistä sekä kaupunkiyhteisön sosiaalisia rakenteita. Ne valottavat myös ammatti- ja elinkeinorakenteita, varallisuuden jakautumista, henkilönimistön kehittymistä ja monia kulttuurihistoriallisia ilmiöitä, mm. pukuhistoriaa.

Koska keskiajan kirjallisia lähteitä on vähän, esinelöydöt ja niiden analysointi ovat tärkeitä. Teoksen kolme seuraavaa lukua, jotka koskevat numismatiikkaa, heraldiikkaa ja sinettien historiaa, valottavat kiinnostavasti tätä problematiikkaa. Koska raha (kolikko) on monesti arkeologisilta kaivauksilta saatu maalöytö ja rahojen tunnistamisella on yleensä suuri merkitys kaivauslöytöjen ajoittamisessa ja analysoimisessa, olisi artikkelin parempi paikka ollut keskiajan arkeologiaa koskevan luvun jälkeen. Myös tapausanalyysit liittyvät arkeologisiin löytöihin, ns. Ulvilan aarteeseen, joka on Suomen suurimpia keskiaikaisia rahakätköjä ja Turun tuomiokirkon edustan rahalöydöksen kesän 2006 kaivauksissa.

Samalla tavalla kuin rahojen, myös vaakunoiden tutkimuksen lähtökohtana on tutkittavan sitominen mahdollisimman tiukasti aikaan ja paikkaan. Vaakunan sisällön tulkitseminen edellyttää mm. kuva-aiheiden (symbolien) ja heraldisten värisääntöjen tuntemusta. Tutkimuksen apuna käytetään myös säilyneitä vaakunaluetteloita. Vaikka luvussa luodaan katsaus yleiseurooppalaiseen heraldiikkaan, tapausanalyysina on myöhäiskeskiaikaisen vaakunakiven katkelma Turun vanhasta keskustasta. Tämäkin esimerkki liittyy arkeologiaan.

Sinettejä ja sinettileimasimia käytettiin jo varhain haltijansa tunnuksina tai valtuutuksen merkkeinä. Kirjoitustaidon synnyttyä niitä käytettiin asiakirjan oikeaksi todistamiseen. Sfragistiikan eli sinettitieteen tutkimus on toistaiseksi painottunut eurooppalaiseen keskiaikaan. Sinetit tarjoavat monipuolista informaatiota, koska ovat samalla kertaa esineellisiä, kuvallisia ja

useimmiten myös kirjallisia lähteitä. Niiden ajoitettavuus on suhteellisen helppoa, koska ne ovat usein osa päivättyä asiakirjaa. Koska sinetit ilmentävät haltijansa käsityksiä itsestään ja sosiaalisesta asemastaan, ne ovat käyttökelpoista tutkimusaineistoa myös taide-, oikeus-, mentaliteetti-, kulttuuri- tai poliittisen historian aloilla. Sinetit valottavat myös aikansa uskonnollisuutta.

Taidehistoriaa oppiaineena sekä taidehistoriallista tutkimusperinnettä Suomessa koskeva luku on löysähkösti kirjoitettu. Jäin kaipaamaan mm. aihepiiriä valottavia selkeämpiä ja yksityiskohtaisempia esimerkkejä. Tällaisia olisi löytynyt esimerkiksi keskiajan Suomen kirkkorakennustaiteesta, joka jää teoksessa taka-alalle. Tapausanalyysinä on Kalannin Maria-Barbara-alttarikaappi, jonka analyysi on erittäin yksityiskohtainen.

Yksityiskohtaisemmat esimerkit olisivat havainnollistaneet myös keskiajan arkeologiaa käsittelevää lukua. Jos numismatiikkaa, heraldiikka ja sinettejä käsittelevät luvut olisi sijoitettu vasta arkeologian jälkeen, havainnollistavia tutkimusesimerkkejäkin olisi saatu kosolti lisää.

Musiikki (*scientia musica*) oli osa keskiajan tiedettä ja yliopistoissa opiskeltavaa *quadrivium*-oppiainekokonaisuutta. Koska tieteellisen musiikin perustana olivat matemaattiset suhdeluvut sekä sävelmien luokittelu intervallien ja moodien mukaan, se oli lähempänä aritmetiikkaa, geometriaa ja astronomiaa kuin laulu- ja soitinmusiikkia. Luvussa esitetään myös muita kiinnostavia huomioita keskiajan musiikin erityislaatuudesta niin esittäjän kuin kuulijakunnankin näkökulmasta. Tapausanalyysi koskee Robert Ap Huw -käsikirjoitusta ja keskiajan Walesin harppumusiikkia.

Venäjänsä keskiajan sekä bysanttilaisen kulttuurin lähteiden myötä siirrytään lännestä itään, katolises- ta traditiosta Bysantin kirkon perinteeseen. Molemmat luvut ovat raskastekoisia, luettelomaisia katsauksia lukuisiin lähteisiin.

Teoksen lopussa käsitellään latinalaista ja kyrillistä paleografiaa, diplomatiikkaa, bysanttilaisen asiakirjan rakennetta sekä keskiaikaisia kieliä (latina, kreikka, muinaisranska, muinais- ja keskienglanti, keskialasaksa, muinaisruotsi ja muinaisvenäjä). Luvut ovat ansiokkaista katsauksia keskiajan kielten tutkimukseen.

Vaikka teos on jo tällaisenaan varsin massiivinen ja rajujakin rajuksia on ollut pakko tehdä, olisin kaivannut lyhyttä esitystä siitä, mitä tieteellä ylipäättään ymmärrettiin keskiajalla. Tällöin mm. astrologian, alkemian tai lääketieteen lähdaineistot olisivat avanneet kiinnostavia tapausanalyysien aiheita. Samalla myös arabialaisen kulttuurin ja tieteen vaikutus eurooppalaisen kulttuurin kehitykseen keskiajalla olisi tullut käsitellyksi. Nyt siitä on tuskin mainintaakaan.

Tämänkaltaisen käsikirja olisi ansainnut selkeämmän taiton ja laadukkaamman (väri)kuvituksen, jotka tukisivat teoksen käyttöä nimenomaan käsi- ja oppikirjana. *Keskiajan avain* on joka tapauksessa erinomainen apuneuvo tutkimustaan aloittelevalle ja tutkimusnäkökulmaansa laajentavalle tutkijalle tai aihepiiristä kiinnostuneelle harrastelijalle. Se avaa monia ovia ja raottaa vielä useampia.

VIRPI MÄKINEN
DOS., HELSINKI

VERONIKA HOFFMANN
(HG.)

Die Gabe: Ein Urwort der
Theologie? Frankfurt:
Lembeck 2009. 207 s.

Lahjasta on tullut systemaattisen teologian uusi muotiteema. Asiaan on vaikuttanut aiheesta käyty laaja keskustelu sosiologiassa Maussista Godelieriin ja filosofiassa Senecasta Derridaan saakka. Teologit ovat tuki- tajunneet, että antamisen ja lahjan

tematiikka liittyy olennaisesti teologian keskeisiin käsitteisiin, jotka saattavat puhua ekonomisesta lahjasta (Iunastus, uhri) tai täysin vapaasta lahjasta (kasteen lahja, pelastuksen lahja). Monet käsitteet, kuten anteeksianto, horjuvat näiden kahden lahjamuodon välillä, yleensä kallistuen lopulta vapaaseen lahjaan päin.

Esiteltävän teoksen kirjoittajat ovat etupäässä katolisia teologeja, mutta itse "alkusanan" (Urwort) tematiikka on peräisin luterilaiselta Oswald Bayerilta, joka niteessä myös esittää oman katsauksensa lahjan etiikkaan. Pohjoismaissa aihepiiriä viime aikoina harrastaneista monista luterilaisista teologeista mukana on Bo Holm, jonka väitöskirja *Gabe und Geben bei Luther* (de Gruyter, 2006) on viime vuosien merkittävimpiä Luther-tutkimuksia. Nyt Holm kirjoittaa iloisen vaihdon kielikuvasta vanhurskauttamisopin ilmauksena.

Toimittaja Veronika Hoffmann on perustanut lahjan teologiaa tutkivan työryhmän, jonka ahkeruuden hedelmiä tämäkin teos on. Monien katolilaisten kirjoittajien keskeisenä esikuvana näyttää olevan juutalainen filosofi Emanuel Levinas ja hänen protestanttinen kollegansa Paul Ricoeur, jotka ovat osallistuneet lahja-keskusteluun ehkä ennen muuta pitämällä esillä toisen ihmisen ehdottoman hyväksymis-tunnustamisen (Anerkennung, recognition) käsitettä. Näihin ideoihin liittyen Knut Wenzel kirjoittaa nyt arvioitavassa kirjassa erinomaisen kiinnostavasti myös anteeksiannosta lahjan eräänä monisäikeisenä erityismuotona.

Myös ekumeeniset tekstit ja niissä käytetty lahjan kieli tulevat kirjassa hyvin esille. Christine Büchner on omistanut aiheita käsittelevän artikkelinsa keskustelulle kirjastani *God and the Gift*, jossa suhtaudun parissa kohtaa hiukan happamasti katoliseen ja ekumeeniseen lahjojen vaihtamisen retoriikkaan pitäen sitä taktisena kielenkäyttönä, joka kätkee näkyvistä sen, ettei puhuja halua ottaa mitään vastaan vaan